

Θεμιστοκλέους Σολομού
Πατριωτικά Ποιήματα, 1889–1898
Ὀδησσός, 1898

Ἑκδοση–Πρόλογος–Σημειώσεις
Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
1889–1898

ΟΔΗΣΣΟΣ
1898

Πρόλογος — Σημειώσεις
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1992

**ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ
ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ**

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
1889-1898

ΟΔΗΣΣΟΣ
1898

Πρόλογος — Σημειώσεις
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1992

Τοῦ π. Ἀνδρέα καί τῆς Σοφίας Φυρίλλα·
τῶν ἀθορύβων ἀγωνιστῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Διασποράς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
<i>Πρόλογος</i>	153
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ, ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ	159
Εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὴν βασιλόπαιδα ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΝ ἀπερχομένην εἰς Ρωσίαν ὅπως συζευχθῇ μετὰ τοῦ μεγάλου Δουκὸς Παύλου Ἀλεξάνδροβιτσου	165
Εἰς τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς Α.Υ. τῆς Πριγκιπίσσης Σοφίας (1889)	172
Ἡ Κρήτη (1896)	186
Εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1897	196
Τό ξανασκλαβωμένο χωριό	207
Ἐπὶ τῇ ἐξώσει τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης (Ὀκτώβριος 1898)	212
<i>Σημειώσεις</i>	218

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στήν προσπάθειά μου νά έντοπλώ στή Σοβιετική Ένωση έγγραφες μαρτυρίες γιά τή δραστηριότητα εκεί τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, εἶχα τήν τύχη ν' ἀνακαλύψω καί τό δημοσιευόμενο ἔργο τοῦ Θεμιστοκλέους Σολομοῦ.

Τό ἔργο τοῦ Θ. Σολομοῦ έντοπίστηκε στήν ἀρχή ἀπό τήν περιγραφή τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Ὁδησσοῦ, πού δημοσίευσε ὁ παλαιογράφος καί κωδικολόγος Β. L. Fonkič, πρὶν ἀπό λίγα χρόνια¹. Κατόπιν, φρόντισα νά ἀποκτήσω ἀντίγραφο τοῦ σχετικοῦ χειρογράφου καί νά τό μελετήσω.

Τό χειρόγραφο βρίσκεται σήμερα στήν Κρατική Ἐπιστημονική Βιβλιοθήκη "Gorkij" τῆς Ὁδησσοῦ (Odesskaja gosudarstvennaja naučnaja biblioteka im. A.M. Gor' kogo) μέ αὐξ. ἀριθ. 26, εἶναι χαρτ., ἔχει διαστάσεις 23x17,5, ἀποτελεῖται ἀπό 35 φφ. καί χρονολογεῖται ἀπό τό 1899. Εἶναι δυάδιο μέ ὑδατόσημο RENAGE καί ἐμβλημα μέ τά γράμματα RDR. Τέλος, τό χειρόγραφο ἔχει δερμάτινο κάλυμμα τοῦ 19. αἰ. καί ἐπιγραφή μέ σταμπωτά γράμματα: ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ 1889-1898.

Ύστερα ἀπό πολλοὺς δισταγμοὺς ἀποφάσισα τελικά νά ἐκδώσω τό χειρόγραφο τοῦ Θ. Σολομοῦ. Οἱ δισταγμοί προέρχονται κυρίως ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ποιητικό ἔργο τοῦ Θ. Σολομοῦ δέ θά εἶχε, ὡς ποιότητα, ἀπαιτήσεις δημοσιεύσεως. Ἐχῶ τή γνώμη ὅτι μέ τό ἔργο του ὁ Θ. Σολομός δέν ἀνήκει οὔτε στήν κατηγορία τῶν *poetae minores*. Ἀς μή λησμονοῦμε ὅμως ὅτι γιά τόν Κ. Θ. Δημαρᾶ «... δέν εἶναι πάντοτε οἱ ἰσχυρές προσωπικότητες πού ἀποτελοῦν τοὺς καλύτερους μάρτυρες τῶν πνευματικῶν κινήσεων: συχνά πρόσωπα λιγώτερο δημιουργά καταθέτουν σαφέστερες καί περισσότερες ἀμερόληπτες μαρτυρίες...»². Ἄν τελικά ἀποφάσισα νά δημοσιεύσω τό ἔργο τοῦ Θ. Σολομοῦ, εἶναι μόνο γιά τήν ἱστορική ἀξία τήν ὁποία ἀναμφισβήτητα ἔχει. Ὁ ποιητής ζεῖ στή ΔΙΑΣΠΟΡΑ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στή δεύτερη πατρίδα του, τή Ρωσία, ἀναβιώνουν τά ἔθνηκα του αἰσθήματα, τά ὁποῖα ἐκφράζει μέτρια βέβαια ποιητικά, ὅμως σέ ἀρκετά ὑψηλό βαθμό, νομίζω, πατριωτικά. Ἀλλωστε, ἂν ἀνατρέξουμε πάλι στόν Κ. Θ. Δημαρᾶ, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι «... ἡ ἐξημμένη φιλοπατρία, πατριδολατρεία, ἡ ἐθνικιστική θεωρία, παρουσιάζεται σέ ὅλην τήν ἑλλαδική χρονική καί χωρική ἑκταση...»³, γιὰτί νά μήν παρουσιάζεται καί στήν ἑλληνική χρονική καί χωρική ἑκταση, στή ΔΙΑΣΠΟΡΑ τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Εἶναι γνωστό, βέβαια, ὅτι σέ ἔθνηκα

¹ Β. L. Fonkič, "Grečeskie rukopisi Odessy", *Vizantijskij Vremennik* 40 (1979) 183.

² Κ. Θ. Δημαρᾶς, "Ἡ Πάτρα, Ἰδιότυπο κέντρο παιδείας", *Νέα Ἑστία* 1.1.1967, τεύχ. 948, σ.

³ Κ. Θ. Δημαρᾶς, ὁ.π., σ. 21.

θέματα ό Έλληνισμός τής Όδισσοΰ είχε κάποια άνεπτυγμένη εύαισθησία⁴. Τά έθνικά θέματα, λοιπόν, απασχολούσαν τόν Θ. Σολομό. Όρισμένα από αυτά ήταν διμερή και άφοροΰσαν τήν πρώτη και τή δεύτερή του πατρίδα (βλ. σσ. 1–7: *Είς τήν Α.Β.Υ. τήν βασιλόπαιδα ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΝ...*). Άλλα θέματα, πάλι, άφοροΰσαν τίς μεγάλες δυνάμεις. Μία από αυτές ήταν και ή Ρωσία [βλ. σσ. 22–31: *Ή Κρήτη (1896)* σσ. 47–52: *Έπί τή έξώσει του Όθωμανικού στρατού εκ Κρήτης (Όκτώβριος 1898)*]. Ίσως ό Θ. Σολομός νά ήθελε νά συγκινήσει τό ρωσικό κοινό. Ίσως νά ήθελε νά συγκινήσει τούς συμπατριώτες του στήν Όδισσό. Όπωσδήποτε όμως θά διάβαζε σέ φιλικές συγκεντρώσεις κάποια ποιήματά του. Πώς νά μήν ύποθέσουμε ότι διάβαζε ποιήματά του στήν Όδισσό, άφού μαθαίνουμε ότι τό πρώτο ποίημά του «Είς τήν Α.Β.Υ. τήν βασιλόπαιδα ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΝ...» «... άπηγγέλη, τή επιθυμία τής Α.Μ. τής Βασιλίσσης, έν τῷ ανακτόρῳ Ἀθηνῶν, ένώπιον Αὐτῆς τε τής Βασιλόπαιδος και τής αὐλῆς δλης, τήν παραμονήν τής άναχωρήσεως» (σ. 1). Βέβαια, δέν αναφέρει άν τό ποίημα «άπηγγέλη» από τόν ίδιο τόν ποιητή ή άν αὐτός τό είχε στείλει στά άνάκτορα και έμαθε άργότερα ότι τό ποίημά του «άπηγγέλη... τήν παραμονήν τής άναχωρήσεως». Έξάλλου, γνωρίζουμε ότι οί Έλληνες τής Όδισσοΰ, λίγα χρόνια πρίν από τήν παρουσία εκεί του Θ. Σολομού, βοήθησαν τόν άγώνα τών Κρητῶν, στέλνοντας, τό 1868, οικονομική ένίσχυση⁵. Τέλος, ό Θ. Σολομός άφιέρωσε τό έργο του στόν Γρηγόριο Γ. Μαρασλή (1831–1907), τό γνωστό Έλληνα, έθνικό εύεργέτη και Μαικίνα, δήμαρχο Όδισσοΰ γιά δεκαέξι συνεχή χρόνια (1878–1894). Όπωσδήποτε, θά συνδεόταν μαζί του. Ίσως εργαζόταν σέ κάποια από τίς επιχειρήσεις του Έλληνα μεγαλεμπόρου ή ίσως δίδασκε σέ κάποιο από τά ελληνικά σχολεία τής Όδισσοΰ.

Γιά όλους αυτούς τούς λόγους έκρινα ότι τελικά έπρεπε νά μήν παραμείνει τό χειρόγραφο έργο του Θ. Σολομού σέ κάποιο ράφι, σ' ένα άρχείο μακριά από τήν Ελλάδα, παρά νά δει τό φῶς τής δημοσιότητας.

Ένα άλλο θέμα, άξιο προσοχής, είναι και τό έπώνυμο του συγγραφέα (Σολομός) και ή ένδεχόμενη σχέση του μέ τήν οικογένεια του έθνικού μας ποιητή Δ. Σολωμού. Παρ' όλες όμως τίς έρευνές μου στάθηκε άδύνατο νά έντοπίσω κάποια σχέση και άκόμη νά βρώ κάποια στοιχεία γιά τήν καταγωγή του Θ. Σολομού. Τό Σολομός ή Σολωμός δέ νομίζω ότι είναι θέμα διαφοράς, γιατί τελικά τό Σολομός μπορεί νά προήλθε από τή συνεχή χρήση του έπωνύμου στή ρωσική γλώσσα: *Solomos*. Πάντως, μεταξύ τών Έλλήνων τής Όδισσοΰ ύπάρχει, από σχετικές έρευνες που έκανα, και ένας Μιλτιάδης Σολομός⁶ του Άνδρέα, ό

⁴ Γιά περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Ή εκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα τών Έλλήνων τής Όδισσοΰ τόν 19. και 20. αϊ.", ΔΙΑΚΟΝΙΑ, Ἀφιέρωμα στή μνήμη Βασιλείου Στογιάννου (Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικής Σχολής), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 645–658.

⁵ Κ. Κ. Παπουλίδης, δ.π., σ. 650.

⁶ Γράφω Σολομός (μά και στά ρωσικά είναι γραμμένο *Solomos*). Πιθανῶς όμως ό ίδιος νά τό έγραφε Σολωμός.

όποιος είχε τό 1897 ναυτιλιακό γραφείο⁷. Είναι, όπωσδήποτε, ό Θ. Σολωμός γόνος κάποιας έπτανησιακής οίκογένειας, από τις τόσες οίκογένειες πού ύπήρχαν τόν περασμένο αιώνα στίς πόλεις της Κάτω Ρωσίας και της Ρουμανίας. Τέλος, είναι γνωστό ότι μετά τό θάνατο του Δημητρίου Σολωμού (άδελφου του Διονυσίου Σολωμού), έσβησε "έξ άρρενογονίας" τό έπωνυμο του Σολωμού⁸.

Η Έλληνική Παροικία της Όδησσού, ή όποία περιμένει τό συγγραφέα πού θά τή μελετήσει και θά τήν παρουσιάσει, είχε όλα τά προτερήματα και τά έλαττώματα της ελληνικής φυλής. Είχε όμως τήν ιδιαιτερότητα ότι τό δυναμικό των Έλλήνων έμπόρων στό ελεύθερο λιμάνι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στή Μαύρη Θάλασσα έδωσε τήν έντύπωση ότι ή Όδησός ήταν ελληνική πόλη, ένώ αριθμητικά οι Έλληνες στήν πόλη αυτή ήταν πάντα λίγοι⁹.

Αναφέραμε προηγουμένως ότι τό έργο του Θ. Σολωμού δέν έχει τήν ποιότητα εκείνη ή όποία θά δημιουργούσε απαιτήσεις δημοσιεύσεως· και θά πρόσθετα έδω ότι ή ποιητική τέχνη του μάλλον χαρακτηρίζεται χαλαρή και άδέξια, έτσι πού σπάνια νά καταφέρνει νά διατηρήσει ή νά εκφράσει έναν προσωπικό τόνο. Όμως, κάπου προσπαθεί νά μιμηθεί (δέ θά 'γραφα νά αντιγράψει) τόν ένθικό μας ποιητή, και αυτό είναι έκδηλο κυρίως στό ποίημά του (σ. 31α) *Είς τήν Ελλάδα του 1897*:

*Σ' ένομίσαν νεκρωμένη,
κ' έθαυρόεψαν πώς καρδιά
Πλειό 'ς τά στήθια σου δέν μένει
γιά τά σκόρπια σου παιδιά.*

.....

Συμπερασματικά, νομίζω ότι μπορούμε νά μιλήσουμε γιά έπιβίωση και επίδραση (έστω και σέ βαθμό μιμήσεως ή αντιγραφής) του Δ. Σολωμού στό έργο ενός λογίου (Θ. Σολωμός) της Όδησσού, στά τέλη του 19. αϊ.¹⁰

Τέσσερα είναι τά θέματα του Θ. Σολωμού στά ποιήματά του: τό παλάτι ή καλύτερα ή βασιλική οίκογένεια στίς σχέσεις της μέ τή ρωσική και τή γερμανική αύλή· οι έπαναστάσεις στήν Κρήτη ή τό πρόβλημα της ελευθερίας του κρητικού πληθυσμού· τό δράμα των κατοίκων του χωριού Κουτσούφλιανη· και, τέλος, ή Έλλάδα μετά τόν άτυχή πόλεμο του 1897. Στό πρώτο θέμα ό Θ. Σολωμός μέ τήν

⁷ *Vsja Rossija; Russkaja kniga promyšlennosti, trgovli, sel'skogo hozjajstva i administracii*, tom vtoroj, Πετρούπολη (izd. A. S. Suvorina) 1897, σ. 2463.

⁸ Για περισσότερα βλ. Γ. Ν. Παπανικολάου, *Διονύσιου Σολωμού, Άπαντα, Τό ελληνόγλωσσο έργο του, Βιογραφία - Κείμενο - Έρμηνεία - Παράλλαγές - Τυπικό - Εικόνες*, τόμ. πρώτος, Άθήνα 1970, σσ. 172-175.

⁹ Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Η εκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα των Έλλήνων της Όδησσού τόν 19. και 20. αϊ.", σ. 648.

¹⁰ Πρβλ. και Κων. Ν. Τριανταφύλλου, "Επιβιώσεις και επίδράσεις του Σολωμού εις τό έργον λογίων των Πατρών κατά τόν ΙΘ' αιώνα" (Φύλιον Δώριμα εις τόν Τάσον Άθ. Γριτσόπουλον διά τά 50 χρόνια έπιστημονικής του παρουσίας), *Πελοποννησιακά* 16 (1985-86) 203-208.

εὐκαιρία τῶν γάμων τῆς περιγικήπισσας τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, παρακολουθεῖ τίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τήν Τουρκία. Βλέπει κάποια βυζαντινὴ ἀναβίωση, ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ περιμένει κάποια ὑποστήριξη τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γερμανίας πρὸς τήν Ἑλλάδα. Στό δεύτερο θέμα, τίς κρητικές ἐπαναστάσεις, ἀλλάζει τὸ σκηνικό. Εἶναι κατὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων, οἱ ὁποῖες διακήρυτταν μὲν τὸν χριστιανισμό τους, ἐπέτρεπαν ὁμως, χριστιανοὶ αὐτοί, σὲ ἀπίστους (τοὺς Τούρκους) νὰ σφάζουν χριστιανούς (τοὺς Κρητικούς). Ἐδῶ θὰ σημειώσω ὅτι ὁ Θ. Σολομός διακατέχεται ἀπὸ τὸν κλασικὸ ἀντιοθωμανισμό τῶν Ἑλλήνων τῆς Κάτω Ρωσίας τοῦ 19. αἱ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ρωσίας βρέθηκαν ἐκεῖ σὲ περιόδους σκληρῶν διωγμῶν ἀπὸ τὴν Τουρκία¹¹. Στό τρίτο θέμα μᾶς παρουσιάζει τὸ δράμα τῶν κατοίκων τῆς Κοντσούφλιανης, πού προτίμησαν νὰ κάψουν τὰ σπίτια τους καὶ νὰ καταφύγουν στὴν Ἑλλάδα, παρὰ νὰ διατηρήσουν τὰ ὑπάρχοντά τους καὶ νὰ ζοῦν μέ τὸν Τούρκο δυνάστη. Τέλος, στό τέταρτο θέμα τοῦ μᾶς παρουσιάζει τὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδας μετὰ τὸν ἀτυχή πόλεμο τοῦ 1897 καὶ ἐπανερχεται στὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Κρήτη.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε σήμερα ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Θ. Σολομοῦ ἀνήκουν σὲ κάποια «ἐξημμένη φιλοπατρία [ἥ] πατριδολατρεία»¹². Ὁ ἴδιος ὀνομάζει τὰ ποιήματά του «Πατριωτικά». Νομίζω ὁμως ὅτι ἡ κεντρικὴ ἔννοια στὰ ποιήματα τοῦ Θ. Σολομοῦ εἶναι ἡ *Ἑλευθερία*.

Τέλος, νομίζω ὅτι ὁ Θ. Σολομός ἀνήκει στὴν ἐποχὴ του, τὸ τέλος τοῦ 19. αἱ., τὸν αἰῶνα τῶν ἀνακατατάξεων στὴ Βαλκανικὴ¹³, αἰῶνα πού ὁ Ἑλληνισμός βρισκόταν στὴν πορεία γιὰ τὴν ἐνοποίησή του, αἰῶνα πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ συνένωση ὅλων τῶν Ἑλλήνων σ' ἓνα ἐνιαῖο κράτος, τὸ ὁποῖο, λίγα χρόνια ἀργότερα, βρῆκε κάποια δικαίωση μέ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους τοῦ 1912–1913.

Στὴν ἀνακατάταξη ἡ ὁποία συντελεῖται στὸ μικρὸ αὐτὸ γεωγραφικὸ ὡρὸ τῆς Βαλκανικῆς, στὰ τέλη τοῦ 19. αἱ., ἓνας Ἕλληνας τῆς Διасπορᾶς ἀγωνιᾷ καὶ ἐκφράζεται (ὅπως αὐτὸς τὸ κατορθώνει). Ἀξίζει νὰ τὸν ἀκούσουμε, ὕστερα ἀπὸ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα¹⁴.

¹¹ «Τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα πῆρε τεράστιες διαστάσεις (στὴν οὐσία ἔχουμε μετακινήσεις ὁλόκληρων πληθυσμῶν) στὸν περασμένο αἰῶνα καὶ ἰδιαιτέρως κατὰ τοὺς τρεῖς ρωσοτουρκικοὺς πολέμους, 1828–1829, 1853–1856, 1877". Ἀπ. Καρπὸζης, "Ῥωσο–Ποντιακά", *Ἀρχεῖον Πόντου* 38 (1983) 153.

¹² Κ. Θ. Δημαρᾶς, "Ἡ Πάτρα, ἰδιότυπο κύτταρο παιδείας", σ. 21.

¹³ Ἀς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι εἶχαν προηγηθεῖ: α. Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (1878), β. Τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878), γ. Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἑπαρχίας τῆς Ἄρτας μέ τὴν Ἑλλάδα (1881) καὶ, τέλος, δ. Ἡ πραξικοπηματικὴ προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μέ τὴ Βουλγαρία (1885).

¹⁴ Στὴ δημοσίευση προτίμησα νὰ παρουσιάσω τὸ ἔργο τοῦ Θ. Σολομοῦ ὅπως εἶναι σὲ χειρόγραφο καὶ δὲν ἐπέφερα καμιά ἀλλαγὴ στὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου (Βλ. χαρακτηριστικά: σ. 11: *Εἶν' ὅλαις ἡ ἐλπίδες μας...* καὶ σ. 18: *Μὰ γέμισαν ἡ δάφναις μας...*). Τέλος, στὴ δημοσίευση τῶν ποιημάτων παραμένει καὶ ἡ σελιδοριθμηση τοῦ χειρογράφου σὺν κέντρο τῆς σελίδας.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1889-1898

Κρατική 'Επιστημονική Βιβλιοθήκη τῆς Ὁδησοῦ,
χφ. 26, φ. I.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1889–1898

Ημερολόγιον Τολομού

Παιριωτικά Ποιήματα

1889 - 1898.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΟΛΟΜΟΥ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1889–1898.

Τῇ αὐτοῦ ἑξοχότῃ
 ἰὺ
 Ἑθριμῷ ἑυεργέτῃ
 καὶ
 πολλοῦς τοῦ καλίου ὄνομα ἡμῶν
 ἔχοντι εὐσαρίδῃ
 Γρηγορίῳ Γρηγορίου Μαρασλῇ
 τὴν μικρὰν λαύην ἐν τῶν πατριολογῶν
 τῇ μούρῃ τοῦ ἔργου συλλογῇ,
 εἰς ἱερμῆριον σεβασμῶ.
 λαπεινῶς προσφίμῃ
 ὁ γράφας
 Α. Α. Σολομοῦ.

Ἐν Ὁδησσῷ, ἡ 20^η Απριλίου 1899.

Τῇ αὐτοῦ Ἐξοχότητι
τῷ
Ἐθνικῷ Εὐεργέτῃ
καί
πολλαχῶς τό πάτριον ὄνομα τιμῶντι
Ἑλλήνι εὐπατρίδῃ
Γρηγορίῳ Γρηγορίου Μαρασλῇ¹
τήν μικράν ταύτην ἐκ τῶν πατριωτικῶν
τῆς μούσης του ἔργων συλλογὴν,
εἰς τεκμήριον σεβασμοῦ,
ταπεινῶς προσφέρει

Ὁ γράψας
Θ.Α. Σολομός.

Ἐν Ὁδησσῷ, τῇ 20ῇ Ἀπριλίου 1899.

Εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὴν βασιλεύαιδα
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΝ
 ἀνιρχομένην εἰς Ῥώσϊαν
 ὅσους συβουχθῇ μετὰ τοῦ μεγάλου Δουκὸς
 Παύλου Αλεξάνδροβιτς.

Καράτι ἀνδοστέριζο,
 γοργὸν τὰν τὸ δειχέριτι,
 Περὶ φάρα σηυόνεται
 ἀν' τὴν αὐρογιαχίαν μας.
 Καὶ χαιρὲς καὶ ζευινᾶ
 καὶ γέυγῃ ἀν' τὴν θυρίαν μας
 Καὶ τιμαρμίνον καὶ ἔθνημα
 τὸν περιζιᾶν ἀφένει.

Τὸ χειρμάλιον τοῦτο ἀντιγράφηκε, ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α.Μ.
 τοῦ βασιλεύοντος, ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀθηνῶν, ἐκδόσει τοῦ
 βασιλεύοντος καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔχει τὴν σφραγίδα τοῦ ἀνατολικῶν.

1.

Εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὴν βασιλόπαιδα
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΝ
 ἀπερχομένην εἰς Ῥωσσίαν
 ὅπως συζευχθῇ μετὰ τοῦ μεγάλου Δουκὸς
 Παύλου Αλεξάνδροβιτσου.

Καράβι ἀνθοστόλιστο,
 γοργό ὅταν τό δελφίνι,
 Ῥερὴφανα σηκόνεται
 ἀπ' τὴν ἀκρογιαλιά μας,
 Καί χαιρετᾷ καί ξεκινᾷ
 καί φεύγει ἀπ' τή θωριά μας
 Καί πικραμένο κι' ἔρημο
 τό περιγιάλι ἀφίνει.

Τό ποιημάτιον τοῦτο ἀπηγγέλθη, τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς Α.Μ. τῆς
 Βασιλίσσης, ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Ἀθηνῶν, ἐνώπιον Αὐτῆς τε τῆς
 Βασιλόπαιδος καί τῆς αὐλῆς ὅλης, τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεως.

2.

Καί μιά λεπτή γλυκειά φωνή
 τό αεράκι φέρνει
 Ἀπό τήν πρύμη τή χρυσή
 ποῦ ὀλοένα πάει...
 Ἄχ! εἶν' ἡ Ἀλεξάνδρα μας
 ποῦ ἀποχαιρετάει,
 Ποῦ νύφη ῥοδοστάλαχτη
 ἡ ξενιτειά μᾶς παίρνει.

Ἀπό μακρυά ταῖς εὐμορφιαῖς
 τοῦ τόπου της κυττάζει,
 Τή ζωγραφιά τή θελχτική
 ποῦ ὅσο πάει σβύνει...
 Κ' ἐκεῖ ποῦ μιά στερνή ἡματιά
 ἔς τόν Παρθενῶν ἀφίνει.
 "ὦ ἔχε ἡγιά, πατρίδα μου
 ἀγαπημένη!" κράζει.

3.

Γροικοῦν κοιλάδες καί βουνά
 τ' ἀποχαιρέτημά της,
 Πού ὅπου γῆ ἑλληνική
 ἴσαν ζέφυρος προφταίνει,
 Καί τήν πατρίδα ἴσαν θεά
 ἔξανολγω δακρυσμένη,
 Αὐτά νά βγάξη ποῦ θά ἴπῳ
 τά λόγι' ἀπ' τή καρδιά της.

Φεύγεις!... Καί τί ἐπέρασα
 τήν ὥρ' αὐτή θυμοῦμαι
 Ὡς ποῦ ἴς αὐτό τ'ς ἐλευθεριᾶς
 ν' ἀξιωθῶ τ' ἀγέρι
 Νά σέ ἰδῶ νά γεννηθῆς
 νά λάμψης ἴσαν ἀστέρι!
 Γι' αὐτό μέ βλέπεις, κόρη μου,
 τή δόλια νά λυποῦμαι.

4.

Μά 'νε τό δάκρυ μου γλυκό
 γιατί χαριτωμένη
 Νύφη από τούς βράχους μου
 τούς δοξασμένους βγαίνεις,
 Γιατί θά φέρης τή χαρά
 καί 'κεῖ ποῦ τόρα πηαίνεις,
 Ποῦ γάμου ὑπερήφανο
 στεφάνι σέ προσμένει.

Σύρε ἐκεῖ ποῦ μ' ἐκλεχτό
 σέ δέν' ἡ τύχη ἄνδρα·
 Ὕστη χώρα ποῦ σέ καρτεροῦν
 τιμαῖς καί μεγαλεῖα·
 Κ' ἐγώ κρυφή 'ς τά στήθια μου
 θάχω παρηγορία
 Τό πῶς γιά μένα θά πονῆς
 κι' ἐκεῖθεν Αλεξάνδρα.

5.

Αυτό μου ἴπαν τά μάτια σου
 ἐκεῖνα τά κλαμένα
 Αυτό μου εἶπ' ἡ λύπη σου
 αὐτή ποῦ θές νά κρύψης...
 Ὅχι! δέν φεύγεις ἀπ' ἐδῶ
 ἐσύ γιά νά μου λείψης,
 Φεύγεις γιά νά ἴσαι ὁ ἥλιος μου
 ἐκεῖ μακριά ὅς τά ξένα.

Φεύγεις, γιά νά ἴμαι ἐκεῖ ποῦ πᾶς
 κι' ἐγώ μαζῇ μ' ἐσένα,
 Γιά νά σέ βλέπουν κι' εἰς ἐσέ
 νά βλέπουν τήν Ἑλλάδα,
 Τοῦ γαλανοῦ μου οὐρανοῦ
 τήν τόσην εὐμορφάδα,
 Τ' ἀρχαῖά μου ἐρείπια
 καί τό Εἰκοσιένα.

6.

Αὐτά εἶνε οἱ τίτλοι μου,
 αὐτά ἡ ἀρχοντιά μου·
 Σύρε μ' αὐτά περήφανη
 ἔκει ποῦ σέ καρτεροῦνε,
 Ἐκεῖ ποῦ ὁμοια τό Σταυρό
 μ' ἐμένα προσκυνοῦνε,
 Ποῦ ξέρουν ἀπό τά παληά
 τά χρόνια τ' ὄνομά μου.

Σύρε τς' αὐγῆς χαμόγελο
 καί τ' οὐρανοῦ δροσοῦλα
 Ὅτι γῆ ποῦ ἑλὶν τῇ γλυκειά
 σοῦ χάρισε μητέρα.
 Ὅλη καρδιά, ποῦ φυλαχτό
 τὴν ἔχω ἔγω ὁ πέρα.
 Σύρε... χρωστῶ Βασίλισσα
 πέρνω Βασιλοπούλα.

7.

Αὐτά ἡ κόρ' ἡ λατρευτή
 γροικᾷ ποῦ ταξιδεύει
 Καί τόσαις τήν ἀκολουθοῦν
 εὐχαῖς μας εἰς τό δρόμο.
 Ποῦ κάθε κυματόπουλο
 μέ μιά εὐχή 'ς τόν ὦμο
 Κυλᾷ 'ς τό πλοῖό της κοντά
 καί τό γλυκοχαῖδεύει.

ὦ ξενιτειά! ἀγάπα την
 καθώς τήν ἀγαποῦμε!
 Κι' ἂν ξενιτειά τήν ἀδελφή
 τή χώρα λέγω σένα.
 Συγχώρα με! Τό δεύτερο
 'σάν ἔλθ' Εἰκοσιένα
 Ἐλπίζω κεῖ, κάπου μακριά
 νά σφιχταγκαλιασθοῦμε.

8.

Εἰς τοὺς γάμους
τοῦ
Διαδόχου Κωνσταντίνου
μετὰ τῆς
Α.Υ. τῆς Πριγκηπίσσης Σοφίας (1889)

Α'.

Ἦμέρα γιορτῆς γιὰ τὴ φτωχὴ
Ἑλλάδα ξημερώνει
Καὶ τὰ βουνά της ἀντηχοῦν
ἀπὸ χαρᾶς κανόνια,
Δυὼ λατρευτὰ ὀνόματα
ἢ μοῖρα ζευγαρώνει
Καὶ ξαναβοῦν ἔς τὴ μνήμη της
εὐτυχισμένα χρόνια.

9.

Καί κάθε πόνος λησμονεῖ,
 κάθε πληγή ξεχάνει,
 Κ' ἐμπρός της τό αἰώνιο
 τῆς ἔρχετ' ὄνειρό της,
 Καί τόν Διάδοχο θωρεῖ
 μέ νικητοῦ στεφάνι,
 Καί κάνει 'ς τήν Ἀγία Σοφία
 ἡ δόλια τό σταυρό της.

ὦ! 'ς τό γλυκό της ὄνειρο
 κανεῖς μή τήν ταράξη·
 Μή τήν ξυπνήστε, ἄνθρωποι,
 τήν πολιτικραμένη·
 Τῆς ἀπονιάς τά στόματα
 ἄλγη ντροπή ἄς φράξη·
 Ἀφῆστε την γιά μιὰ στιγμή
 νά ᾔν' εὐτυχισμένη.

10.

Ἀφῆστε την!.. Ἴχει γιορτή
 ἔς τό ταπεινό της σπῆτι
 Τοῦ κόσμου τοὺς πληρὸ δυνατούς
 θωρεῖ συμμαζωμένους
 Γιά νά γιορτάσουνε μ' αὐτή...
 Μήν κλαῖς, καὶμένη Κρήτη,
 Μήν κλαῖς... γιὰτ' εἶνε προσβολή
 ἔς τοὺς φίλους καλεσμένους.

Γιάννενα! Μή γογγύσματα
 μᾶς στέλνετ' ἐδῶ πέρα·
 Κάθε ἀδέρφι ἔς τή σκλαβιά
 τόν πόνο του ἄς πνίξη·
 Δέν πρέπει νά ἔχη σύννεφο
 τέτοια μεγάλη ἡμέρα,
 Ποῦ τῶν μεγάλων ταῖς καρδιαῖς
 ἴσως γιά σᾶς ἀνοίξη.

11.

Δέν εἶν' ἀπλῇ αὐτὴ γιορτή,
 δέν εἶναι πανηγύρι,
 Ποῦ ἄγραφο ὀπίσω της
 ἀφίν' ἡ Ἱστορία·
 Εἶν' ὅλαις ἡ ἐλπίδες μας
 ποῦ φθάνουν 'σε γεφύρι,
 Καί Κωνσταντῖνο βλέπουμε
 ἐμπρός μας καί Σοφία.

Εἶν' ἡ Εὐρώπη ποῦ μ' ἐμᾶς
 κι' αὐτὴ γιορτάζει ὅλη!..
 Δέν βλέπετε τί γίγαντες
 δικοί μας εἶνε φίλοι;⁵
 Δέν βλέπετε ποῦ χαιρετοῦν
 τῆς γῆς οἱ πρῶτοι στόλοι;
 ὦ! 'ς τοῦ Διαδόχου ταῖς χαραῖς
 δάκρυ κανεῖς μή στείλῃ!

12.

B'

Σέ βράχο ἀπάνου κάθομαι
 μονάχος καί κυττάζω·
 Κ' ἡ ψαλμωδί' ἀπό μακρυνά
 μοῦ ἔρχεται τοῦ γάμου.
 Ἄπ' ἓνα ἕς ἄλλο τρέχει ὁ νοῦς
 κ' ἐγώ μ' αὐτόν γιορτάζω
 ὦ νά ἴμποροῦσα νά ἴγραφα
 ὁ,τ' ἔφερε ἴμπροστά μου.

Νά περιγράψω τήν αὐγή
 μέ ταῖς χρυσαῖς ἀχτίδες,
 Ποῦ ὀλην ἐχαιρέτησε
 τῇ γῇ ἀπό ἴδῳ πέρα·
 Π' ἀνοιξε δρόμους φωτεινούς
 εἰς τοῦ κόσμου ταῖς ἐλπίδες
 Κ' ἐσκόρπισε τή συννεφιά
 ποῦ πλάκωνε τή σφαῖρα.

13.

Νά ζωγραφίσω παρ' ἐκεῖ
 μιὰ νύχτα δίχως ἄστρο·
 Μαῦροι αἰῶνες νά περνοῦν
 καί νά μὴν ξημερώνη·
 Τ' ἅγιο τοῦ κόσμου Ἱερό
 φονιάδων νά 'νε κάστρο
 Καί Βασιλῆας 'ς τὴ σκοτεινιά
 ἢ ἀδικία μόνη.

Μέ δυὼ εἰκόνες, 'ς τὴν καρδιά
 τοῦ κόσμου νά 'μιλήσω·
 Τὴν ἄτυχη ποῦ τοῦ 'δωκε
 τό γάλα της, Ἐκείνη
 Ποῦ τὸν γλυκοανέθρεψε,
 μωρό, νά τοῦ θυμίσω...
 Καί τί φαρμάκια νά τοῦ 'πῶ
 ἔπιε κι' ἀκόμη πίνει.

14.

Νά ξαναφέρω μιά στιγμή
 τόν κόσμο φωτισμένο
 Ἐπὶ μιά μόνη ποῦ παντοῦ
 φεγγοβολάει λαμπάδα,
 Κ' εὐθύς κατόπι νά φανῇ
 μνήμα λησμονημένο,
 Μιά πλάκα μέσ' τήν ἐρημιά
 μ' ἐπιγραφή Ἑλλάδα!

Μιά τέτοι' ἂν ἦταν ζωγραφιά
 ἐμπρός τους νά ἰδοῦνε
 Οἱ δυνατοὶ ποῦ ἦλθανε
 ἐδῶ νά μᾶς τιμήσουν.
 Σ' αὐτά μας τὰ ἐρείπια
 θά βλέπαν τί χρωστοῦνε·
 Καί φεύγοντες δέν θά ἔφευγαν
 γιὰ νά τὰ λησμονήσουν

15.

Αὐτά μοῦ ἦλθαν εἰς τόν νοῦ...
 Μά τή στερνὴ εἰκόνα,
 Γιά Σένα, Κωνσταντῖνε μου,
 τὴν ἔχω φυλαγμένη·
 Εἶνε ὁ,τ' ἔχει ἀκριβό
 κοντά 'ς τόν Παρθενῶνα.
 Αὐτὴ ἡ γῆ, ποῦ ἀπὸ Σέ...
 ἤξεύρεις τί προσμένει.

... Ἐκεῖ ποῦ μνημα ἦτανε
 καὶ σιωπὴ μεγάλη,
 Μέ μιᾶς ἐφάνηκε καπνός
 καὶ λάμψι ν' ἀνεβαίνει,
 Καὶ μιά φριχτὴ ἀκούστηκε
 βοή ἡ γῆ νά βγάλῃ!..
 Ἡ πεθαμένη ξύπνησε·
 δέν ἦτον πεθαμένη.

16.

Ὡσάν θεά μέ ξέπλεκα
 ἔς τόν ὦμο τά μαλλιά της,
 Σηκώθηκε, ἐστάθηκε
 κι' ὀλόγυρα κυττάζει...
 Βλέπει τούς βράχους, τά βουνά,
 θωρεῖ τή θάλασσά της
 Κι' ἔχει ἀγριεμένο πρόσωπο
 καί βλέμμα ποῦ τρομάζει.

«ὦ κρύψου! Τί σηκώνεσαι;»
 φωνάζουν τρομασμένοι
 Ὅκεινοι ποῦ κυβερνοῦσανε
 τόν κόσμο μέ φοβέρα.
 «Δέν εἶσαι σύ... Δέν ξύπνησες...
 Εἶσ' ὀλη παγωμένη...
 Σύρε ἔς τό λάκκο καί γιά σέ
 δέν βγαίνει πλειό ἡμέρα!»

17.

Ἦτσι ἐκεῖνοι φώναζαν...
 μ' αὐτὴ κρατεῖ μαχαῖρι
 Κι' οὔτε φοβέσαις ἀγροικᾶ
 οὔτε βρυσιαῖς λογιᾶζει·
 Ἦς τό ἄτιμο ποῦ ῥίχτηκε
 ἀπάνου της ἀσκέρι
 Ἦρίχτει θανάτου μιὰ ἡματιά
 καί τὰ παιδιὰ της κράζει.

Ἦ τί μεγάλος σκοτωμός
 ἐγένηκε ἡκεῖ πέρα,
 Ποῦ πέτρα μιὰ δέν ἔμεινε
 χωρὶς νά κοκκινίση·
 Γιά δέκα χρόνους ἔρῳρε
 τό αἷμα νύχτα μέρα.
 Κ' ἡ μιὰ ἐτέλειωνε σφαγή
 ἡ ἄλλη γιά ν' ἀρχίση.

18.

Κ' ἦτανε ὅλοι μιά φουχτιά
 τὰ παλληκάρια ἄκείνα,
 Ποῦ πάλευαν μ' ἀμέτρητα
 ἀνθρώπινα θηρία,
 Κ' εἶχαν συμμάχους μοναχούς
 τή γύμνια καί τήν πείνα!
 Μά γέμισαν ἡ δάφναις τους
 ὁλόκληρ' Ἱστορία.

ὦ, ναί! βιβλί' ὁλόκληρο,
 μέ φύλλα ματωμένα,
 Ἐγράφηκε πρὶν στέρξουνε
 τῆς γῆς οἱ θρονιασμένοι
 Νά συχωρέσουν κείνό μας
 τ' Ἅγιο Εἰκοσιένα
 Καί ὅς τή ζωὴ ν' ἀφήσουνε
 τή νεκραναστημένη.

19.

Κάθε ανθρώπινη καρδιά
 χρονιάστηκε νά κλάψη,
 Προτού πονέσουνε γι' αυτή
 εκείνοι ποῦ μπορούσαν,
 Προτού μελάνι 'ς τό χαρτί
 τό ὄνομά της γράψει,
 Ὅπου σβυμμένο τῶχανε
 καί πληρό δέν τό ψηφοῦσαν

Καί τήν ἀφήκανε νά ζῇ...
 μά μόνο ν' ἀνασαίνη·
 Περ'σότερο νά κάμουνε
 γιά κείνους ἦτον κρῖμα...
 Κι' ὡς τὸρ' ἀκόμ' ἡ δύστυχη
 ἡ μυριοπονεμένη,
 Ποιός θά τό πῖστευε ποτέ;...
 εἶν' ἡ μισή 'ς τό μνήμα!

20.

ὦ! ποῖος θά ῥιν' ὁ τυχηρός,
 ποῦ μ' ἀνδρειωμένα στήθια
 Τό τιμημένο χέρι της
 θ' ἀξιωθῇ νά πιάσῃ.
 Ποῦ νά τῆς φέρῃ θά βρεθῇ
 ἀληθινὴ βοήθεια
 Κι' ὁλόκληρῃ 'κεῖ ποῦ' τον πρίν
 θά τήν ξανανεβάσῃ;...

Γροικῶ χαρμόσυναις φωναῖς,
 τραγούδια, εὐθυμία·
 Κι' ἀπὸ τῆ λύπη 'ς τὴ χαρά
 πετιέται ἡ καρδιά μου,
 Καί θύρα 'ς ταῖς ἐλπίδες μας
 'σάν νά ξανοίγω μία
 Θέλω κ' ἐγὼ νά εὐχηθῶ
 τὰ στέφανα τοῦ γάμου.

21.

Θέλω ᾽ς αὐτὰ τὰ στέφανα
 τὰ τόσο τιμημένα,
 Ποῦ ἑνός κόσμου ταῖς εὐχαῖς
 ἀπάνου τους κρατοῦνε,
 Ποῦ βασιληᾶδων δάχτυλα
 τὰ ἔχουνε πλεγμένα,
 Θέλω ἀκόμη μιὰ τιμή
 οἱ ἄνθρωποι νά ᾽δοῦνε

Σύ τήν μαντεύεις τήν τιμή
 ἐκείνη, Κωνσταντῖνε,
 Εἶνε μεγάλη, ἄσβυστη,
 ποῦ θάνατος δέν παίρνει,
 Εἶνε μιὰ δάφνη μοναχή,
 περ' ὅσοτερο δέν εἶνε...
 Μά μόνο χέρι καί καρδιά
 παλληκαριοῦ τήν φέρνει.

22.

Ἡ Κρήτη
(1896)⁶

Ὅχι! ... ἔς τόν ἄτιμο ζυγό
νά κλίνω πάλι αἰχένα
Ἄς μή θαρροῦν οἱ δυνατοί
π' ἔχουν φοβέρας στόμα.
Καί μόνη, κι' ἀβοήθητη,
μέ στήθια ξεσχισμένα,
Μέ τή στερνή μου τήν πνοή,
θά πολεμῶ ἀκόμα.

23.

Παιδιά δέν ἔχω γιά σκλαβιά,
 Νά προσκυνᾷ βαρβάρους
 Δέν ἔχει χρεῖα ποῦ ἴσχυρεῖ,
 ποῦ ξεύρει ν' ἀποθάνῃ·
 Βουνοῦ λεβέντες π' ἔχυσαν
 αἷμα γιά μέ χειμάρρους
 Ὡθ θάνατος τοὺς καρτερεῖ
 ἢ Λευθεριᾶς στεφάνι.

Μ' ἀπέλπισαν ...ὠπλίσθηκα
 μέ τήν ἀπελπισιά μου·
 Τό ἔλεος νά καρτερῶ
 ἀπέκαμα τό ξένο·
 Ἄν ἦν νά σβύσ' ἡ Λευθερία,
 ἄς πᾶν' καί τά παιδιά μου·
 Μνήμα ὁ κόσμος θά μέ δῇ,
 πλὴν μνήμα δοξασμένο.

24.

Κι' όταν ὁ ναύτης θά περνᾷ
γιαλό γιαλό κοντά μου,
Τῆς Λευθεριᾶς τό φάντασμα
'ς τοὺς βράχους θ' ἀγναντεύη,
"Ἐδῶ λιοντάρια πάλευαν
ὡς ποῦ ὄλα ἔπесαν χάμου" –
Θά λέη – "κι' ἔπαυσε γι' αὐτά
σκληριά νά βασιλεύη."

Αὐτά μᾶς λέγ' ἡ Κρήτη μας
ποῦ καίει ἀπ' ἄκρη 'ς ἄκρη·
Φέρνει τά λόγια της 'ς ἐμᾶς
τῆς θάλασσας τ' ἀγέρι
Π' αἷμα μυρίζει καί φωτιά
καί γογγυσμό καί δάκρυ,
Καί ἔμπένουνε τά λόγι' αὐτά
'ς τά στήθια μας μαχαῖρι.

25.

Ἄχ ναί! μαχαῖρι δίκοπο
 ἔντροπῆς μαζῇ καί πόνου,
 Τ' ἀδελφία μας ἔς τό θάνατο
 πῶς τρέχουν ὅσ' σκεφθοῦμε,
 Κι' ἐμεῖς ἐνός ὁλόγουρα
 ξεθωριασμένου θρόνου
 ξεθωριασμένοι Ἕλληνες
 ἀκίνητοι κυττοῦμε.

Κι' ἔτσι ὀπλίζουμε ἐμεῖς
 τά χέρια Ἀβδουλάχων
 Καί "Σφάζετε!" τοὺς λέγουμε,
 "σφάζετε... τή φυλή μας.
 "Γιατί μᾶς ἦλθε προσταγή
 μεγάλων ἀφεντάδων,
 Καί τή σφαγή τή βλέπουμε
 ἐμεῖς ἀπ' τό κλουβί μας."

26.

Αὐτ' εἶν' ἡ γλῶσσα ποῦ μιλεῖ,
 ὡς τό θρόνο ξαπλωμένη.
 Κ' εἶν' ἡ Ἑλλάς ' ποῦ μίλησε
 καί 'ς τό Εἰκοσιένα
 Κ' ἔκαμ' ἔμπρός της νά σταθοῦν
 οἱ βασιλεῖς σκυμμένοι.
 Μέ τά γυμνά τά πόδια της
 καί ῥοῦχα ξεσχισμένα.

ὦ! πῶς ῥαγίζετ' ἡ καρδιά
 ὁ νοῦς 'σάν πίσω φέρνει
 Τά χρόνια 'κεῖνα ποῦ 'φυγαν
 μαζῇ μέ τήν τιμή μας!
 Τότε, ζωαῖς ἀπόστασε
 ὁ χάρος νά μᾶς παίρνη,
 Μ' ἀφέντης της δέν ἔξουσίασε
 κανεῖς τή θέλησί μας

27.

Τώρα... βοήθεια μάς ζητούν
 κι' άπ' τοῦ φονιά τό χέρι
 Ἄν κόραις, γέρους καί παιδιά
 νά σώσουμε σκεφθοῦμε.
 "Σταθῆτε!" κράζουν ἴπανουθε,
 "τοῦ Τούρκου τό μαχαῖρι
 Νά κόψη ἀφήστ' ἐλεύθερο
 εἶδ' ἄλλως, σᾶς χτυποῦμε!"

Καί στέργουμε οἱ ἄθλιοι!...
 ἴσαν δοῦλοι πουλημένοι
 Σ' ἐκείνους, τάχα, ποῦ κρατοῦν
 ἴς αὐτή τή γῆ τήν τάξι...
 Κι' ἀκόμα θέλουν τόν φονιά
 ἴς τό σπῆτι μας νά μένη,
 Κι' ἀκόμα λές κ' ἐπιθυμοῦν
 νά τόν ἰδοῦν νά σφάξῃ!

28.

Τό ὄνομά μας, Ἕλληνες,
 καιρός νά θυμηθοῦμε,
 Καιρός νά βγοῦμ' ἀπ' τό αἰσχρό
 ποῦ περπατοῦμε δρόμο·
 Ὡς τόν κόσμο ἔμπρός σάν ποῦ ἔμαστε
 καί πρῶτα νά φανοῦμε.
 Πολιτισμοῦ ἀπόστολοι
 μ' ἓνα Σταυρό ὡς τόν ὦμο.

Πρέπ' ἡ Εὐρώπη νά ἰδῇ
 ἑλληνικόν ἀγῶνα,
 Περήφανο καί ἱερό
 ὅσων ποῦ τόν εἶδε πάλι.
 Κι' ὅτ' ἔχει ἀπ' ἄλλο βάρβαρο
 ἀπάνου της αἰῶνα
 Νά ὀδῇ λαό μ' ἀπόφασι,
 γιά δόξα της νά βγάλῃ.

29.

Ίσως πληρό τότε θυμηθούν
 τά ἔθνη τά μεγάλα
 Πῶς ἔχουνε κι' αὐτά καρδιά
 ἑλληνική 'ς τά στήθια
 Γιατ' ἓνα ἔθρεψε κι' ἐμᾶς
 κι' αὐτά ἀρχαῖο γάλα,
 Καί ποιά χρωστοῦν 'ς τή μάννα τους
 'ς τ' ἀδέλφια τους βοήθεια.

Ἄλλ' ἂν φοβέrais ἔξαφνα
 ἀπό ψηλά βροντίσουν,
 Ὅς τό δρόμο τόν μαρτυρικό
 κουφούς ἄς μᾶς εὗρσυνε·
 Κι' ἄς ἔλθουν οἱ Χριστιανοί
 ἂν θέλουν νά κτυπήσουν,
 Κι' Ἑλλάδ' ἀπό τό χέρι τους
 αἰμόβρεχτη νά ἴδουνε!

30.

Δέν σβύνει Ἕθνος ἡ φωτιά·
 τό σβύν' ἡ καταφρόνια·
 Ἐκείνη ποῦ μᾶς καρτερεῖ,
 κείνη ποῦ θά μᾶς σβύσῃ.
 Σ τή Κρήτη μας, ποῦ 'ς ἔνδοξα
 μᾶς ξαναφέρνει χρόνια,
 Ἄν τή σημαία τοῦ Σταυροῦ
 τό χέρι μας δέν στήσῃ.

Ἐκεῖ... 'ς τοὺς βράχους, 'ς ταῖς σπηλιαῖς
 καί 'ς τὰ ψηλά βουνά της,
 Ἐκεῖ τῆς Ἱστορίας μας
 εἶν' τόρα τό βιβλίο,
 Ἐκεῖ τ'ς Ἑλλάδος ἡ τιμή,
 ἐκεῖ κ' ἡ ἀτιμία της,
 Ἐκεῖ ἡ δόξα ἡ ζωή,
 ἐκεῖ καί τό μνημεῖο.

31.

ὦ ὄχι, ὄχι, ὁ Θεός
 ἕς ἡμᾶς νά μήν τό δώση,
 Ὡς τήν τύχη τους τ' ἀδέλφια μας
 ν' ἀφήνουμ' ἐκεῖ πέρα.
 Τό γένος μας τό ἄτυχο
 πῶς εἶχαμε προδώσει
 Ἀπό τόν κόσμον τόν κριτή
 νά διαβασθῇ μιὰ ἡμέρα!

Βοήθεια εἰς τήν Κρήτη μας,
 ὅποιος δέν εἶν' προδότης,
 Βοήθει' ἄς φέρῃ ὅπως ἔμπορεῖ,
 καί μάρτυς ὁ Θεός μου,
 Ἡ Κρήτη ἀπό τόν ἄτιμον
 θ' ἀπαλλαχθῇ ζυγό της,
 Γιά τῆς Εὐρώπης τήν τιμή,
 γιά τήν τιμή τοῦ κόσμου.

[31α].

Εἰς τήν Ἑλλάδα
τοῦ
1897⁷

Σ' ἐνομίσαν νεκρωμένη,
κ' ἐθαῤῥέψαν πῶς καρδιά
Πλειό 'ς τὰ στήθια σου δέν μένει
γιά τὰ σκόρπια σου παιδιά.

Καί 'σαν λύκοι ἀνοίξαν στόμα,
λυσσασμένοι γι' ἀρπαγή,
Πάνου 'ς τ' ἄτυχα ποῦ ἀκόμα
'ς τό ζυγό τὰ βλέπ' ἡ αὐγή.

32.

Κ' ἕνας ἔδω μέ τή φοβέρα,
 ἄλλος ἔκεί μέ προδοσιά.
 Ἀκαρτέριαν νά ἴλθῃ ἡμέρα
 νά ῥιχτοῦν ἔς τή μοιρασιά.

Καί ὁ τύραννος ὥστόσο,
 ὄλος δίψα γιά σφαγή.
 Μέ μαρτύρων κάθε τόσο
 αἷμα ἔπότηζε τή γῆ.

Ἀλλά ἔκεί ποῦ ἔτον μπροστά σου
 ἕνας τάφος νά φανῇ
 Γιά νά ἔμπῃ μέ τ' ὄνομά σου
 κάθ' ἐλπίδα σου στερνή,

Σύ, ἔς τόν πόνο τῆς ψυχῆς σου
 ἔσαν νά ξάνοιγες γιατρεία,
 Ἐάν μέ τήν ἐνθύμησή σου
 κά'που νά ἔτρεξες μακρυά.

33.

Ξάφνου στέκεις, συλλογιέσαι,
 μέ σκιαῖς κρυφομιλᾷς.
 Κάποιους βλέπεις, χαιρετιέσαι,
 μιά στιγμή χαμογελᾷς.

Καί λιοντόκαρδη, μεγάλη,
 ἴσαν ποῦ Σ' ἤξερε ἡ γῆ,
 Ξεπετιέσαι, τρέχεις πάλι
 ἔς τῶν παιδιῶν σου τήν κραυγή.

Κ' ἐμπρός ἔμπαίνεις ἔς τό μαχαῖρι
 ποῦ σηκώνει μ' ἀπονιά,
 Τό αἰμόβρεχτο τό χέρι
 τοῦ ἀχόρταγου φονιά.

Ἐκείνου ἔποῦ ἔπνιξε ἔς τό αἶμα
 μιά ὁλόκληρη φυλή,
 Καί δέν εἶδ' ἀκόμη βλέμμα
 μ' ἄγρια ἔμπρός του ἀπειλή.

34.

Γιατί φαίνεται' από Σένα
 νά του ἔλθ' ἦταν γραφτό
 Μ' ἑνός πάλ' Εἰκοσιένα
 νεκρομήνυμα φριχτό.

Καί τό βλέπει καί χλωμιάζει
 κι' ἀπ' τόν τρόμο τόν πολύ,
 Πλειό δέν σφάζει μά φωνάζει
 γιά βοήθεια τό σκυλί!

Γιά βοήθεια δσους ξέρει
 κράζει φίλους δυνατούς
 Μὴν τοῦ πάρης τό μαχαῖρι
 ποῦ δουλεύει καί γι' αὐτούς.

Συφορά του! ποῦ ἐλπίζει
 καί 'ς τήν ὥρα τή στερνή,
 Τόρα ποῦ σε ἀντικρύζει
 καί σέ βλέπει ζωντανή.

35.

Συφορά του! ποῦ δέν ξέρει
 πῶς μία θεία προσταγή,
 Τ' ἀνδρειωμένο σου τό χέρι
 πάλι ἀνύψωσε 'ς τή γῆ.

Καί πῶς ὅλα τά μαχαίρια
 καί τά κάστρα κ' οἱ στρατοί
 Καί τά ἄγρια του τ' ἀσκέρια
 καί οἱ φίλ' οἱ δυνατοί.

Μιά στιγμή μπορεῖ τό δρόμο
 νά σοῦ φράξουν ποῦ πατεῖς,
 Μά δέν σβύνουν μέ τόν τρόμο
 τή λαμπάδα ποῦ κρατεῖς.

Χτύπα, χτύπα τό θηρίο
 μέ τ' ἀνδρεῖα σου παιδιά,
 Πῶχει ἀνθρώπινο σφαγεῖο
 'ς τῆς Εὐρώπης τήν καρδιά.

36.

ΣΥ τοῦ κόσμου ἐκδικήσου
 τήν ἀτίμια τή φριχτή
 Πᾶχει τόρα τό σπαθί σου
 μοναχό διαφεντευτή.

Ποῦ ἴσάν νά ἴτον ἀπό νόμους
 καί προστάταις ὀρφανός,
 Τήν καρδιά του μεσ' τοὺς δρόμους
 τοῦ πωλοῦν καθημερνῶς.

Κόσμε, κόσμε! τήν Ἑλλάδα
 νά δῆς σήκω τήν φτωχή,
 Ἐς τήν παλῆᾶ της εὐμορφάδα
 μέ τήν πρώτη της ψυχή.

Ματωμένη ἔς τόν ἀγῶνα
 προχωρεῖ τόν ἱερό,
 Κ' ἔχ' ἐμπρός της Μαραθῶνα
 ἴσαν ἔς τοῦ Πέρση τόν καιρό.

37.

Πλήθη βάρβαρ' άψηφάει
 κι' Ισχυρών καταδρομή,
 Για νά σώση πολεμάει
 τή δική σου τήν τιμή.

Σήκω, κόσμε, πέρα πέρα,
 κύτταξέ την κι' άν 'μπορής,
 Πές τήν πρώτη σου μητέρα
 πώς έμπρός σου δέν θωρεΐς.

Εΐν' 'Εκείνη! μαρτυροΰνε
 βλέμμα, κίνημα, φωνή,
 Κ' οί φονιάδες ποΰ σκορποΰνε
 'σάν Θεός νά 'χε φανή.

Εΐν' 'Εκείνη! κύτταξέ την
 κεί, 'ς τό ένδοξο νησί!
 Μέ τιμαΐς χαιρέτησέ την,
 δάφνη στείλε της χρυσή.

38.

B'

Μά τί τρέχει, ὦϊμένα!
 κεῖ ᾽ς τῆς Κρήτης τά νερά
 Καί βροντοῦν ἀπ' τόν λιμένα
 τέτοια σκάφη φοβερά;

Μή σκοτεῖνιασ' ἐδῶ κάτου;
 μήπως σβύνεται τό φῶς;
 Καί δέν βλέπει πλειό ἔμπροστά του
 κειός ὁ κόσμος ὁ σοφός;

Χριστιανοί νά σημαδεύουν
 δίχως λόγο ἀδελφούς!
 Μήπως ἄλλο τί γυρεύουν
 καί χτυποῦν ἴσάν τούς τυφλούς;

39.

Βρέ τί κάνετε; Σταθήτε
 ἀθεόφοβα θεριά!
 Βρέ ἔς ἐκείνους σείς βαρεῖτε
 ποῦ ζητοῦν ἐλευθεριά;

ὦ φριχτή ἀπελπισία!
 ὀλοένα βομβαρδοῦν
 Μοναστήρι, ἐκκλησία,
 Σταυρωμένο κι' ὄτ' εἰδοῦν.

Βρέ σταθήτε! τοῦ πολέμου
 σταματήστε τή φωτιά!
 Δέν ἀκοῦνε... ὦ Θεέ μου,
 ῥίξε ἅπανουθε ματιά.

Χάμου ὁῶ οὔτ' εὐσπλαχνία
 οὔτ' ἀγάπη πληό θωρῶ,
 Κρῖμα ποῦ ἔστειλες Μεσσία
 καί τόν ἔβαλαν ἔς τό Σταυρό.

40.

Δυναμίτις καί κανόνι
καί ψευτιά καί άρπαγή
Ἡ θρησκεία νά, ἡ μόνη
τῶν μεγάλωνε ἔς τή γῆ.

Ποῦ τά χέρια τους ἔς τό τίμιο
αἷμα βάφουν μέ χαρά
Γιά νά σώσουν ἓνα δῆμιο
καί συμφέροντα αἰσχρά.

Ὡ τί δάκρυα νά τοὺς κλάψουν
μία ἡμέρα θά χρειασθοῦν
Ταῖς ἑντροπαῖς τους ἴσάν θά γράψουν
οἱ αἰῶνες ποῦ θά ῥθοῦν.

Τήν Ἑλλάδα... τόν μεγάλο
τῆς γῆς ὀλης ἀθλητή,
Θέλτε τόρα δίχως ἄλλο
νά τήν ἴδῃτε νά σβυστῇ;

41.

Τί χτυπᾶτε; τί χτυπᾶτε
 κι' ὅλοι σκούζετε μαζῇ...
 Κι' ἂν ὁλόκληρη τήν φᾶτε,
 Ἐκείνη... πάλι ξαναζῇ⁸.

42.

Τό
 Ξανασκλαβωμένο
 χωριό⁹

Μαῦρο πουλί τήν ἄτυχη
 Κουτσούφλια^{νη} διαβαίνει
 Κι' ἄγριο ἀφίνει λάλημα
 ὅσ' ἀν μῆνυμα θανάτου,
 Καί λές μαχαῖρι ὅς τήν καρδιά
 κάθε παιδιοῦ της μπαίνει
 Καί κλαίει τό φτωχό χωριό
 τή μαύρη συφορά του.

43.

Πνίξτε, παιδιά, τόν πόνο σας!...
 τά δάκρυα δέν ἀξίζουν,
 Κεῖνοι ἔς τή γῆ ποῦ κυβερνοῦν,
 κεῖνοι ποῦ τήν ὀρίζουν,
 Δέν θέλουν πλειό γιά τό Σταυρό
 οἱ λόφοι σας ν' ἀνθοῦνε,
 Νά λάμψη τ' ἄστρο θέλουνε
 τ' ἀγαρινό νά δοῦνε.

Σύρτε μέ ἸΚΕΙΟΝ¹⁰ ποῦ διώχνουνε
 γιά δόξα τοῦ Προφήτου,
 Σύρτε!... τό κλάμα μάταιο,
 σύρτε, παιδιά, μαζῇ του.

.....

44.

Φεύγουν ... κι' ἀφίνουν 'πίσω τους
 ἄγρια φωτιά νά καίη
 Τά φτωχικά καλύβια τους
 μαζῇ μέ ταῖς καρδιαῖς τους,
 Ὅσῳ ἀκόμα ἔχουνε
 ἄλγαις στιγμαῖς δικαῖς τους,
 Ἐκεῖ, 'ς τό ἔρημο χωριό
 ποῦ κάθε πέτρα κλαίει.

Ἐκεῖ, ποῦ κάθε γῆς κορφή
 μνημα καί κυπαρίσι,
 Κάθε ρυάκι καί φραγή
 καί κάθε μονοπάτι,
 Εἶνε, γιά κείνους, μία ψυχή
 μέ δίχως πλειό προστάτη,
 Ποῦ θά ἔλεγε τόν πόνο της
 ἄν ἦτον νά 'μιλήση!

45.

Καί προχωροῦν... Μ' ἀπελπισιά
 λές περπατεῖ καί πηαίνει...
 Σκυφτοί, καί μέ τό βλέμμα τους
 ἔς τή γῆ προσηλωμένο,
 Ὅσον τ' ὀρφανά ποῦ θάψανε
 μητέρ' ἀγαπημένη
 Κι' ὁ κόσμος εἶνε γύρω τους
 πράγμα ψυχρό καί ξένο.

Καί κάπου κάπου στρέφουνε
 ὀπίσω τό κεφάλι
 Νά ὄδουν ἑκεῖ ποῦ συνήθισαν
 ὡς τόρα νά κυττοῦνε,
 Καί ζωγραφιά τά μάτια τους
 δέν ἀπανταίνουν ἄλλη
 Παρά ταῖς φλόγαις, τόν καπνό,
 ταῖς σπίθαις ποῦ πετοῦνε.

46.

Κι' όμως, για άλλη ζωγραφιά
 δέν λαχταροῦν ἐκεῖνοι·
 Φεύγουν μακριά... καί ὅλο 'κεῖ
 γυρνᾷ τό πρόσωπό τους.
 Ὡς ποῦ μιά βλέπουν 'ς τό στερνό
 μικρή φωτιά ποῦ σβύνει...
 Κ' εἶνε τ' ἀποχαιρέτημα
 ποῦ στέλνει τό χωριό τους.

47.

Ἐπὶ τῇ ἐξώσει
τοῦ
Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης
(Ὀκτώβριος 1898)¹¹

Κατέβ' ἀπ' τὰ περήφανα,
Ἐλευθεριά, βουνά σου,
Ἄφησε ράχαις καὶ κρημονούς
καὶ βράχους καὶ σπηλιαῖς,
Κ' ἔλα νά 'δῃς γιορτάστικα
ἔντυμένα τὰ παιδιὰ σου
Ἐ τῆς Κρήτης σου ταῖς εὐμορφαις,
χρυσαῖς ἀκρογιαλιαῖς.

48.

Ἦλα!... μαρτύρων γενεαῖς
 ἔκει ποῦ ἔκλαψαν γιά Σένα
 Κ' ἡ κάθε μία μετρήθηκε
 στιγμή μέ στεναγμό,
 Ἦλα νά ᾄδῃς τ' ἀγαπητά
 τά μέρη, τά πλασμένα
 Νά ἔχουν γιά Σέ χαμόγελο,
 γιά Σέ καρδιάς παλμό.

Ἦλα!... Τοῦ τρόμου τό στοιχίό
 τό θεοκολασμένο
 Ποῦ σκέπασε τήν ὄψι τους
 μέ χάρου συννεφιά,
 Φεύγει! πῆρε τό πέλαγο,
 κατάραις φορτωμένο,
 Κ' ἕνα στερνό ἀνάθεμα
 γιά δρόμου συντροφιά.

49.

Φεύγει ὅσ' ἄν μαῦρο σύννεφο
 ὅς τήν ἄγρια τή φυγή του,
 Θαρδὲς καὶ μοιάζει σκέλεθρο
 τοῦ λάκκο πάει νά βρῇ.
 Μ' ἓνα μαχαίρι φονικό
 ὅς τό χέρι τό δεξι του
 Κ' ἓνα σακκί ἐγκλήματα
 ὅς τόν ὦμο του βαρὺ.

Καί νά! ὁ ἥλιος πρόβαλε
 τοῦ πληρό δέν θά φωτίση
 Σκλαβιάς ὅσ' ἄν πρώτα ἄλυσσαις
 καὶ μαύραις φυλακαῖς
 Κ' αἰσχροῦ τυράννων ὄργια
 κ' αἱμάτων ἄγρια χύση...
 Ἀπέκαμε τή λάμψι του
 νά στέλνῃ ὅς ἀτιμιαῖς.

50.

Τώρα 'ς τή βασιλόμορφη
 Έλληνοπούλα Κρήτη,
 Ποῦ καθρεφτίζουν τὰ νερά
 κριστάλλινου ἑγιαλοῦ,
 Πῶχει γιὰ Σέ τὰ θέλγητρα
 καί Σέ καρδιᾶς μαγνήτη,
 Ὅσ' αὐτὴ τό γλυκοφίλημα
 θά πέφτη τοῦ πρωῒου.

Καί ἑκεί τὰ παλληκάρια σου
 τὰ κοσμοφημισμένα,
 Ποῦ δάφναις δυνώ ὅσ' ἀν σμίγουνε
 γι' αὐτὰ κρυφομιλοῦν.
 Ὅχι πληό μάχαις καί φωτιά,
 'ς τόν ποθητό λιμένα
 Τώρα γλυκά θριάμβωνε
 τραγούδια προσκαλοῦν.

51.

Κατέβ' απ' τὰ περήφανα,
 Ἐλευθεριά, βουνά σου,
 Ἔλα μέσα ᾗ ἐρείπια
 καὶ μνήματα λερά
 Καὶ στήθια ποῦ ᾗ τὰ βάσανα
 ἐμείνανε ἴδικά σου,
 Ἔλα νά πλέξης στέφανα,
 νά χύσης τή χαρά.

Ἀλλά προτοῦ τή μάρτυρα
 τή γῇ ν' ἀνθοστολίσῃς,
 Ὅς τόν κόσμον ποῦ ἐδάκρυσε
 γι' αὐτὴ τόν σπλαχνικό,
 Γι' αὐτό τό δάκρυ ποῦ ποτέ
 Σὺ δέν θά λησμονήσῃς,
 Βγάλε στείλε χαιρέτημα
 μητέρας γκαρδιακό.

52.

Τά σπλάχν' αὐτά τὰ τίμια
 ποῦ κλαῖν' ἔς τόν ξένο πόνο
Καί ποῦ τ' ἀνθρώπου σώζουμε
 ἔδῳ χάμου τήν τιμή,
Εἶνε ἴδικά σου... ἡ ζωή
 ἔκει μέσ' ἀνθίζει μόνο
Ἐς τή λάμψι τοῦ προσώπου σου,
 ἔς τή θεία σου πνοή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ο Γρηγόριος Γ. Μαρσάλης (1831–1907) ήταν μεγάλεμπορος και δήμαρχος της Όδησσου (1878–1894), εθνικός ευεργέτης και Μαικήνας. Βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, Γρηγόριος Γ. Μαρσάλης (1831–1907), *‘Η ζωή και τό έργο του. Συμβολή στη δραστηριότητα του Έλληνισμού της Ρωσίας, Θεσσαλονίκη 1989* (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αριθ. 222), όπου ή σχετική βιβλιογραφία.

² Ο βασιλιάς Γεώργιος Α' (1863–1913) και ή σύζυγός του Όλγα είχαν αποκτήσει οχτώ παιδιά: τόν Κωνσταντίνο (1868–1922), τόν Γεώργιο (1869–1957), τήν Άλεξάνδρα (1870–1891), τόν Νικόλαο (1872–1936), τή Μαρία (1876–1941), τήν Όλγα (ή όποια γεννήθηκε και πέθανε έπειτα από λίγους μήνες τό 1881), τόν Άνδρέα (1882–1944) και τόν Χριστόφορο (1883–1940). Η Άλεξάνδρα ήταν ή πρώτη Έλληνίδα πριγκίπισσα. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα στίς 18/30 Αύγουστου 1870 και πέθανε στην Πετρούπολη στίς 12/24 Σεπτεμβρίου 1891. Ο γάμος της μέ τό μεγάλο δούκα της Ρωσίας Παύλο Aleksandrovič έγινε στην Πετρούπολη τό 1889. Τό ζεύγος απέκτησε δύο παιδιά: τή Μαρία, ή όποια γεννήθηκε τό 1890, και τόν Δημήτρη, ό όποιος γεννήθηκε τό 1891. Στη γέννηση του τελευταίου πέθανε ή μητέρα του από έκλαμψία. Ο Σπ. Μαρκεζίνης αναφέρει διτ ή Άλεξάνδρα ήταν ιδιαίτερα αγαπητή μεταξύ του Έλληνικού λαού. Αυτό όμως δέν εμπόδισε τό γνωστό Σουρη νά σατιρίσει τόν Χ. Τρικούπη, διότι ό τελευταίος νομοθέτησε τήν προικοδότηση της πριγκίπισσας. Έγραψε, λοιπόν, ό Σουρης:

*‘Του Βασιλέως τόν μισθόν αυξάνομεν όλίγον
άλλά και εις τόν Διάδοχον και εις τήν Άλεξάνδραν
γενναίαν προικία δίδομεν προς χάριν των συζύγων
και λαχανόκηπον εύρύν κι’ οικόπεδον και μάνδραν’.*

Γιά περισσότερα βλ. Σπ. Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, 1828–1964*, τόμ. Β', Αθήνα (Πάπυρος) (1966), σ. 196.

³ Εύφυολόγημα: Η βασίλισσα Όλγα ήταν Ρωσίδα και ζούσε στην Ελλάδα, ενώ ή κόρη της, ή πριγκίπισσα Άλεξάνδρα, ήταν Έλληνίδα και θά ζούσε στη Ρωσία.

⁴ Γιά τούς γάμους του Κωνσταντίνου μέ τή Γερμανίδα Σοφία, κόρη του Φρειδερίκου Γ' (1831–1888) και αδελφή του Γουλιέλμου Β' (1859–1941), πού έγιναν στην Αθήνα τό 1889, βλ. *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ': *Νεώτερος Έλληνισμός από τό 1881 ως τό 1913*, Αθήνα (Έκδοτική Αθηνών) (1977), σ. 30. Έξάλλου, «Γύρω από τό διάδοχο και τή γυναίκα του Σοφία είχε δημιουργηθεί ένας γερμανόφιλος κύκλος, ή λεγόμενη «Μικρή Αύλη», πού υποστήριζε και καλλιεργούσε έντεχνα τήν ιδέα της απόλυτης μοναρχίας μέ φορέα τόν Κωνσταντίνο, πού τόν παρουσίαζαν σάν μεσσία, αναμορφωτή της Ελλάδος. Τό 1898 ό Κωνσταντίνος και ή Σοφία επισκέφθηκαν τή Γερμανία. Ο Κάιζερ τούς επιφύλαξε θερμή υποδοχή και απένειμε στον Έλληνα διάδοχο στρατιωτικές τιμές και διακρίσεις, πού κολάκεψαν και τόν ίδιο και τήν ελληνική κοινή γνώμη και προκάλεσαν φιλικά αισθήματα γιά τή Γερμανία. Συγχρόνως, Έλληνες αξιωματικοί, από τό περιβάλλον του διαδόχου, στάλθηκαν γιά μετεκπαίδευση στη Γερμανία». *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ': *Νεώτερος Έλληνισμός από τό 1881 ως τό 1913*, σ. 172.

⁵ Ειρωνεία του ποιητή γιά τήν τότε πολιτική των μεγάλων δυνάμεων προς τήν Ελλάδα, ιδίως αν δει κάποιος παρακάτω τή σ. 19, όπου αναφέρει διτ οι μεγάλες δυνάμεις:

*...Και τήν αφήκανε νά ζή...
μά μόνο ν' ανασαίνει'*

⁶ Γιά τήν Κρητική Έπανάσταση του 1896–1897, τίς δραστηριότητες του Μανούσου Κούνδουρου (1860–1933), του όπλαρχηγού Παπαμαλέκου (1864–1917) [= ιερέας Έμμανουήλ Μαλεκάκης], τό Όλοκαύτωμα του Άρκαδίου μέ τόν ήγούμενο Γαβριήλ και τό παγκόσμιο ένδιαφέρον πού προκάλεσαν βλ. *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ': *Νεώτερος Έλληνισμός από τό 1881*

ὡς τό 1913, σσ. 100–125. Πρβλ. καὶ É. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, tome IV: (par M. Lhéritier) Paris (PUF) 1926, σσ. 301–404.

⁷ Γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Ἑλλάδα τὸ 1897 καὶ μετὰ βλ. κυρίως *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. ΙΔ': *Νεώτερος Ἑλληνισμός ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1913*, σσ. 125–179. Πρβλ. καὶ É. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, tome IV, σσ. 392–438.

⁸ Διαβάζοντας τὸ ποίημα αὐτό, καὶ ἰδὼς τὴν τελευταία στροφή, θυμᾶται κανεὶς τὶς ἀντίστοιχες σκέψεις τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη:

«... Ἀρχὴ καὶ τέλος, παλαιόθεν καὶ ὡς τῶρα, ὅλα τὰ θερία πολέμου νά μᾶς φᾶνε
καὶ δὲν μποροῦνε· τρῶνε ἀπὸ μᾶς καὶ μένει καὶ μαγιά. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζουν
νά πεθάνουν· κι' ὅταν κάνουν αὐτεῖν τὴν ἀπόφασιν, λίγες φορὲς χάνουν καὶ
πολλὲς κερδαίνουν...»

Ἀπομνημονεύματα, Ἀθήνα (Ἐκδόσεις Γαλαξίας) 1964, σ. 237 (Βιβλίο Α', κεφ. Η').

⁹ Τὸ ποίημα εἶναι ἀφιερωμένο στοῦ χωριῷ Κουτσούφλιαν καὶ τοὺς τραγικοὺς καὶ ἥρωικούς κατοίκους του. Μετὰ τὸν ἀτυχή ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897, ὅταν ἐγίνε ἡ νέα διαρρύθμιση τῶν συνόρων, τὸ χωριὸ Κουτσούφλιαν περιερχόταν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ κάτοικοι του (645 ἄτομα) ἔκψαν τὰ σπίτια τους καὶ μετακόμισαν στοῦ ἑλληνικὸ ἔδαφος, ὅπου ἔκτισαν τὸ νέο χωριὸ τους τὴ *Νέα Κουτσούφλιαν*, στοῦ σημερινό νομὸ Τρικάλων. Σήμερα στοῦ νομοῦ Τρικάλων ὑπάρχουν ἡ *Νέα Κουτσούφλιαν*, ἡ ὁποία μετονομάστηκε σὲ *Παναγία* καὶ ἡ *Παλιὰ Κουτσούφλιαν*, ἡ ὁποία μετονομάστηκε σὲ *Πλάτανο*.

«Ὅτε ἡ Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ (ἔγραφε ὁ Μ. Χρυσόχοδου, *Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι...*, Ἀθήνα 1909, σ. 32) ἔθετεν ἐπὶ τόπου τὰ ἀποδεχθέντα ὄρια κατὰ τὸ διάγραμμα τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ὅταν εὐρέθησαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Πίνδου "τὸ Περιστέρι", οἱ Τούρκοι Ἐπίτροποι ἡμφοσθήτην τὰς κορυφὰς ὁρέων τινῶν μεταπορίζοντες αὐτὰς ἐπὶ τῷ σκοπῷ νά κρατήσωσι τὴν μόνην τοῦ Ζυγοῦ διόδου καὶ περιλάβουν αὐτοὶ τὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Πηνειοῦ καὶ τινὰ χωρία τὸ Μαλακασί, τὴν Κουτσούφλιαν καὶ ἄλλα τινά».

¹⁰ Τὸν τύπο αὐτὸ τῆς ἀντωνυμίας τὸν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Δ. Σολωμός. Βλ. τὸ "Ὑμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν":

134: *Κεῖς τές δάφνες, πού ἐσκορπίστε...*

145: *Κεῖο τὸ σῆπτρο, πού αἶς δείχνει...*

καὶ τὸ "Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδ Μπάϊρον":

165: *Κεῖος σεβάσμα προχωρῶντας...*

"Στὴν ποίηση, τὴν ἑφτανησιώτικὴ ἰδίως, συνηθίζεται καὶ ὁ τύπος *ἐκεῖός, ἐκεῖα, ἐκεῖο* (καὶ *κειός, κειά, κειό*), πού κλίνεται καθὼς τὸ *παλιός, παλιά, παλιό: ἐκεῖός πού ἀκούει καὶ τὴ δροσιά* (Σολωμός)".

Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς Δημοτικῆς), Ἀθήνα (ΟΕΣΒ) 1941, § 757, σημ. 2, σ. 295= ἀνατύπωση: Θεσσαλονίκη 1988, σ. 295 (Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

¹¹ Ἐπειδὴ οἱ συνεχεῖς κρίσεις τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἀποτελοῦσαν ἀπειλή γιὰ τὴν εἰρήνην στὴν Εὐρώπη, ἡ Μ. Βρετανία, ἡ Ρωσία, ἡ Γερμανία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία συμφώνησαν ὥστε νά ἀνακηρυχθεῖ ἡ Κρήτη Ἀυτόνομη Ἡγεμονία μὲ διοικητὴ τὸν πρίγκηπα Γεώργιο, γιὸ τοῦ βασιλιᾶ Γεωργίου Α' (1863–1913) τῆς Ἑλλάδας. Τελικά, ὁ Ὑπαιτος ἀρμοστής ἔφτασε στὴν Κρήτη στὶς 9 Δεκεμβρίου 1898. Γιά περισσότερα βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. ΙΔ': *Νεώτερος Ἑλληνισμός ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1913*, σσ. 159–160, 197–215.

«Ὁ ἀγώνας τῶν Κρητῶν γιὰ τὴν ἀποτίναξη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας [ἔγραφε ὁ Κ. Σβολόπουλος, "Καθοριστικοὶ παράγοντες τῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδας: Ἐκτιμήσεις καὶ ὑποθέσεις μὲ ἀφορμὴ τὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση, 1866–1869", *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 2(1983)83] ἐξέφρασε γιὰ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα τοὺς ἀλυτρωτικούς πόθους τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ συνέπεια καὶ ἔνταση ἐντελῶς ξεχωριστῇ. Ἡ διατήρηση τῆς Μεγαλονήσου, ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους, παρὰ τὴν ἐνεργὴ συμμετοχὴ τῆς στὴν ἐθνικὴ ἐξέγερση τοῦ 1821, ὑποχρέωσε τοὺς

Χριστιανούς κατοίκους της νά αποδυθούν σέ νέους μακρούς και επίμονους αγώνες μέχρις ότου εξασφαλίσουν τήν ενσωμάτωση στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, τό 1912".

Ἕνα ἄλλο ποίημα, τό ὁποῖο γράφηκε στή Μόσχα τό 1896 ἀπό τόν Χρ. Χρηστοβασίλη, μέ τήν εὐκαιρία τῆς στέψεως τοῦ τσάρου, ἤθελε νά ὑπενθυμίσει τήν εὐθύνη τοῦ χριστιανοῦ μονάρχη, φέρνοντας γιά παράδειγμα κυρίως τήν κατάσταση τῶν χριστιανῶν στήν Κρήτη. Ἐγραφε λοιπόν ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης στόν τσάρο:

Στόν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας
Νικόλαο Β'
κατά τή Στέψη Του
στές 14 Μαγιοῦ 1896.

- ...
- 35 Ἐχεις μεγάλη ἀποστολή, Χριστιανοί, καί ἄλλοι,
ἐκατομμύρια πολλά ἀνθρώπων κάθε γένους,
ζητοῦν τήν προστασία Σου, ζητοῦν δικαιοσύνη.
Δώσε τήν, Αὐτοκράτορα! Δώσε τήν, μή διστάξης!
Δέν σοῦ κοστίζει τίποτε! Ἕνας Σου λόγος φτάνει!
40 Στήν Κρήτη γυναικόπαιδα σφάζονται μέ μανία
καί μέσ στό αἷμα κολυμπάει ὅλη ἡ Μικρά Ἀσία!
Σταμάτησε τοῦ Ἀγαρηνοῦ τό φοβερό μαχαίρι,
πού χώνεται ἀκατάπαυστα στῶν χριστιανῶν τά σπλάχνα!

Καί καταλήγει ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης:

- 85 Ἀλλ' ὅσο καί ἄν ὑψωθῇς, ὅσο κι' ἄν πῆς ὑπάνω,
μή λησμονῇς καμμιά φορά τή μαύρη τήν Ἑλλάδα,
τή μάνα τοῦ Πολιτισμοῦ καί τῆς Καλλιτεχνίας,
πού ξάπλωσε σ' ὅλη τή Γῆ τά φῶτα τῶν γραμμάτων
καί τοῦ Χριστοῦ τήν ἁγία κοσμοσωτήρια πίστη.
Μή λησμονῇς ὅτι χωρίς χριστιανήν Ἑλλάδα,
ποτέ δέ θά ἦταν σήμερα χριστιανοί οἱ Σλάβοι!

Τό αὐτόγραφο ποίημα τοῦ Χρ. Χρηστοβασίλη (στήν ἑλληνική καί γαλλική γλώσσα) πού βρίσκεται σήμερα στό Τμήμα Χειρογράφων καί Παλαιτύπων βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης Saltykov – Šchedrin τῆς Πετρούπολεως, τό δημοσίευσε ὁ Λ. Βρανούσης ('Ο Χρ. Χρηστοβασίλης στή Ρωσία, Ἰωάννινα 1983, Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν).